

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО

БУЛЬБЕНЮК Світлана Степанівна

УДК 316.334.3

**НЕОЛІБЕРАЛЬНІ МОДЕЛІ МОДЕРНІЗАЦІЇ
У СУСПІЛЬСТВАХ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ**

Спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук**

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Науковий керівник –

доктор політичних наук, професор
ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович,
Національний педагогічний університет ім.
М.П. Драгоманова, професор кафедри
політичних наук.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук
ХРАМОВ Василь Олегович,
Інститут підготовки кадрів державної служби
зайнятості України при Міністерстві праці та
соціальної політики України, завідувач
кафедри державного управління та права

кандидат філософських наук, доцент
ІВАНОВА Наталія Юріївна,
Київський національний економічний
університет, доцент кафедри політології і
соціології

Провідна установа –

Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень НАН України, відділ теоретичних
та прикладних проблем політології

Захист відбудеться 25 червня 2004 р. о 15 год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Автореферат розіслано 25 травня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор політичних наук

В.П. Горбатенко

4

Підписано до друку 20.05.2004 р. Зам. №
7/05-2004.

Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60 × 90/16. Наклад
— 100 прим.

Видавничий центр Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України: Київ, вул.
Трьохсвятительська, 4.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Протягом останніх десятиріч перед людством постала проблема докорінної зміни цивілізаційних орієнтирів розвитку. Найрозвинутіші країни світу наприкінці минулого століття в соціально-економічному сенсі перейшли від індустріалізму до постіндустріалізму, у світоглядному та соціокультурному – від епохи модерну до постмодерну. У посттоталітарних країнах, що характеризуються як суспільства перехідного типу, перед науковцями постала проблема більш докладного вивчення характеру і змісту явищ модернізації і постмодернізації, зокрема необхідності теоретично обґрунтованого вибору найбільш оптимальної та ефективної стратегії системної трансформації суспільства.

У дисертаційному дослідженні специфіка проведення модернізаційних перетворень у суспільствах перехідного типу розглядається на основі аналізу десятирічного досвіду здійснення процесів системної трансформації в Україні та Росії. Модернізаційні проекти в обох країнах створювалися та втілювалися у життя під значним впливом західного досвіду, де свого часу суспільно-політичні перетворення мали органічний, а не навздогінний характер. За цих умов однією з центральних проблем пострадянських суспільств є те, що цінності різних ідеологічних систем при здійсненні реформ протиставляються одна одній при тимчасовій абсолютизації окремої суспільно-політичної та економічної теорії.

Остання за часом хвиля модернізації і в Україні, і у Росії розпочалася в умовах існування стійкого, вкоріненого у масову суспільну свідомість державно-патерналістського комплексу. Тому ринкова соціальна стратифікація та ріст потенціалу соціального протесту, зумовлені спробами проведення системних перетворень у пострадянських країнах, постали як фактори соціальної атомізації цих суспільств. Стратегія державного втручання в економічні та соціальні процеси, на думку дисертанта, може стати найоптимальнішою моделлю соціального розвитку пострадянських країн.

Сьогодні у пострадянських країнах гостро постають проблеми соціального захисту населення, надання державою гарантій громадянам щодо реалізації ними своїх соціальних, політичних та економічних прав. Важливим є аналіз проведення модернізаційних процесів у сталих демократичних та перехідних суспільствах, який дозволить обґрунтувати доцільність і необхідність формування базових інституцій соціальної держави та механізмів її функціонування у пострадянських країнах. Концепція соціальної держави, або у більш широкому тлумаченні – “держави загального добробуту”, була сформульована та розвинута неоліберальною та соціал-демократичною доктринальними системами.

Неолібералізм постає як еkleктична ідеологія, що поєднує гуманістичні цінності й ідеали з ідеями технократичного раціоналізму, завдяки чому ця доктринальна система апелює до інтересів різних соціальних, етнічних та культурних груп. Впродовж минулого століття неоліберальні реформаторські проекти, втілені у життя, виявилися одними з найбільш вдалих спроб подолання кризових явищ в економічній та соціальній царинах діяльності західних суспільств, вони дозволили істотно знизити “соціальні витрати” ринкової економіки, сприяли становленню і зміцненню середнього класу в цих країнах. Прикладом ефективності неоліберальних модернізаційних перетворень є реформаторський “Новий курс”, який здійснювався адміністрацією президента США Ф.Д. Рузвельта у 1930-х роках, діяльність “держави загального добробуту” (“Welfare state”) у країнах Західної Європи і Північної Америки протягом останніх п’ятдесяти років.

Якщо проблеми діяльності соціальної держави у розвинутих країнах та становлення її базових інституцій у суспільствах перехідного типу є достатньою мірою дослідженими, то аналіз неоліберальної концепції “держави загального добробуту”, представлений у вітчизняній політичній науці, є недостатнім. Невирішеність цієї важливої проблеми і зумовила актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний з темою: “Проблеми теоретичної і практичної політології в контексті розвитку політичної модернізації і політичної екології”, яка розробляється колективом кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, де й виконувалася дисертаційна робота. Означене дослідження є частиною комплексної роботи співробітників кафедри.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є аналіз і узагальнення теорії з дослідження неоліберальних модернізаційних і постмодернізаційних процесів, які відбуваються у розвинутих та перехідних суспільствах, та виокремлення основних ліберальних (або псевдоліберальних) моделей, притаманних суспільствам з різним рівнем соціально-економічного, політичного і культурного розвитку.

Досягнення мети дисертаційного дослідження реалізується через вирішення таких **основних завдань**:

- проаналізувати розвиток неоліберальної політичної свідомості Заходу впродовж ХХ століття на прикладі трансформації теорії і практики “держави загального добробуту”;
- визначити базові напрямки еволюції неолібералізму як основи формування нової парадигми постіндустріальної цивілізації;
- провести порівняльно-політологічний та історично-ретроспективний аналіз ліберальних і неоліберальних модернізаційних проектів, які здійснювалися у країнах сталої демократії (на прикладі “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта) та у суспільствах перехідного типу;
- з'ясувати характерні ознаки модернізаційних процесів, які відбувалися в останнє десятиріччя в Україні та Росії;
- дослідити специфіку та перспективи розвитку модернізаційних і постмодернізаційних процесів у суспільствах перехідного типу за умов розгортання системної кризи.

Об'єктом дослідження є процес модернізації розвинутих та посттоталітарних суспільств за моделями неоліберального типу в умовах переходу від індустріалізму до постіндустріалізму та формування постмодерної цивілізації.

Предметом дослідження є вивчення закономірностей і особливостей здійснення неоліберальних модернізаційних і постмодернізаційних процесів у розвинутих країнах та суспільствах перехідного типу впродовж ХХ століття, а також аналіз впливу чинників соціокультурного характеру на означені процеси.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є основні неоліберальні концепції та підходи зарубіжних і вітчизняних вчених щодо розуміння сутності процесів модернізації і постмодернізації. У роботі використані загальнонаукові методи дослідження (структурно-функціональний, системний, порівняльний, політико-культурний, інституційний та історично-ретроспективний), загальнофілософські і загальнологічні методи (аналіз і синтез, абстрагування і конкретизація, поєднання історичного і логічного аналізу, прогнозування розвитку політичних інститутів та процесів як системних утворень), а також синергетична методологія. Розгляд найбільш загальних теоретичних проблем зумовив використання цивілізаційного і конкретно-історичного підходів.

Серед спеціальних методів, які використовувалися у дисертаційній роботі, було застосовано метод моделювання, а також порівняльно-ретроспективного аналізу досліджуваних процесів і явищ. За основу методології дослідження взято системно-історичний підхід, який дозволив провести системний аналіз історичних типів неоліберальної ідеології в їх єдності і взаємозв'язку та у сукупності їх структурних компонентів (доктрин, теорій, парадигм тощо). Використання системно-історичного підходу допомогло проаналізувати основні напрямки модернізації і постмодернізації розвинутих і перехідних країн.

Наукова новизна дисертації полягає у комплексному аналізі сутності, змісту, механізмів дії і напрямків практичної реалізації модернізаційних і постмодернізаційних проектів у

розвинутих та перехідних суспільствах; визначенні напрямків здійснення системної модернізації у пострадянських країнах з метою забезпечення їх органічного входження у соціокультурне, політико-ідеологічне та економіко-технологічне середовище постмодерної цивілізації; систематизації в ієрархічну систему макро- і мікрофакторів, які зумовили гальмування модернізаційних процесів, що відбувалися в останнє десятиріччя в Україні та Росії. В межах здійсненого автором дослідження одержано результати, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

1. Дістало подальший розвиток комплексне дослідження природи неоліберальної політичної свідомості, напрямків її практичної реалізації у державах індустріального типу (на прикладі проведення реформ “Нового курсу” адміністрацією Ф.Д. Рузвельта у США в 30-х роках минулого століття, а також зародження і розвитку “держави загального добробуту” у країнах Західної Європи і Північної Америки у повоєнний час) та у країнах постіндустріального типу (на прикладі перетворення традиційної “держави загального добробуту” у “державу соціальних інвестицій” наприкінці ХХ століття).

2. Систематизовано та оновлено понятійно-категоріальний апарат теорії “держави загального добробуту”. Обґрунтовано тезу про те, що саме діяльність “Welfare state” сприяла формуванню й утвердженню у масовій суспільній свідомості Заходу цінностей та ідеалів постмодерну як провідних дороговказів сучасної цивілізації. Запропоновано дослідження можливостей і шляхів поєднання (конвергенції) неоліберальних, неоконсервативних і соціал-демократичних ідей та концепцій з метою універсалізації базових цінностей постмодерну.

3. Побудовано модель постмодернізаційного процесу, що відбувається у найбільш розвинутих країнах світу – суспільствах сталої демократії, показані її загальні закономірності й особливості становлення. Базовими елементами цієї моделі є феномени транснаціоналізації демократії, яка спирається на ліберальні цінності, глобалізації світових господарсько-економічних і торгівельних відносин та плюралізації ідеологічних, соціальних, культурних, національно-релігійних засад життєдіяльності окремої особи і суспільства загалом.

4. Удосконалено аналіз сутності процесів системної модернізації у пострадянських країнах, досліджено їх характерні ознаки. Доведено, що одним з найбільш вагомих наслідків реформаційних перетворень останніх років в Україні та Росії виступає явище формування “двоповерхового суспільства” – цінності та ідеали модернізації були сприйняті й усвідомлені політичними елітами пострадянських держав, але не стали частиною світогляду переважної більшості їх громадян.

5. Обґрунтовано висновок про те, що сучасні пострадянські країни є “слабкими державами”, тому що сьогодні вони втратили монополію на застосування легітимного насильства – відбулося значне скорочення можливостей “силових” інституцій держави обмежувати легітимними засобами діяльність антисистемних інститутів і сил суспільства. Ознаками “слабкості” пострадянських держав виступають надзвичайне зростання “тінізації” усіх сфер суспільної життєдіяльності, а також виникнення та розповсюдження феномена діяльності “чиновника від бізнесу” або “бізнесмена від держави”, який породжує корумпованість усіх суспільно-політичних і державних інституцій.

6. Доведено, що проблема системної модернізації пострадянських суспільств перебуває у тісному взаємозв’язку з необхідністю дослідження соціокультурних та соціополітичних особливостей розвитку тієї чи іншої країни. Це передбачає необхідність поєднання гуманістичних та раціонально-технократичних підходів щодо розуміння демократизації і лібералізації посттоталітарних країн, врахування національного і загальносвітового політичного, історичного, соціального та культурного досвіду при здійсненні системних перетворень.

7. Досліджено особливості тлумачення поняття “свобода” як вихідної світоглядної категорії за часів індустріалізму і постмодерну. Доведено, що саме у неоліберальній ідеології

чи не вперше було замінено ідеал негативної “свободи від” (волі) на переконання в абсолютній цінності позитивної, творчої “свободи для”, зокрема це стосувалося значного розширення меж діяльності й обсягу повноважень держави. Обґрунтовано висновок про те, що домінування у масовій суспільній свідомості пострадянських країн розуміння свободи виключно у її негативному сенсі спричинило гальмування модернізаційних процесів у цих державах, адже вони були спрямовані не на творення нового або трансформацію традиційних структур і відносин, а на тотальне руйнування базових засад життєдіяльності суспільства, які існували раніше.

8. Визначено основні напрямки подолання кризових явищ у перехідних суспільствах, які були викликані процесами системних перетворень. Практична реалізація цих напрямків дозволить наблизити пострадянські країни до групи держав сталої демократії не лише за показниками економічного, технологічного, політичного і культурного розвитку, але й за критеріями розвитку “людського капіталу”, еволюції загальнонаціональних світоглядних орієнтирів. У протилежному випадку модернізаційні перетворення відбуватимуться відповідно до інволюційної стратегії трансформації суспільства, перетворюючи пострадянські країни у маргіналізовані, неперспективні соціуми.

9. Показано доцільність вибору якісно нової моделі модернізації України і Росії, тому що стратегія “вестернізації”, некритичного копіювання західних зразків зумовила тотальне руйнування базових засад усіх сфер життєдіяльності цих пострадянських країн. На переконання дисертанта, Україна і Росія не потребують реалізації сценарію класичної “наздоганяючої” модернізації, бо вони вже є сталими індустріальними державами. Найбільш оптимальною моделлю суспільно-політичних перетворень в Україні і Росії має стати постмодернізація – стратегія наближення цих пострадянських країн до економіко-технологічних, політичних та соціокультурних орієнтирів інформаційної (постіндустріальної) цивілізації. Становлення та розвиток базових інституцій сучасної соціальної держави – одна з основних передумов ефективного здійснення постмодернізації в Україні і Росії.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони створюють базу для подальшого вивчення і поглибленого дослідження різних типів політичної свідомості, ідеологічних течій, теорій суспільно-політичного розвитку. Проведене дослідження сприяє поглибленню пізнання понять “модернізація” і “постмодернізація” і механізмів їх функціонування при формуванні демократичної системи у суспільствах перехідного типу. Проблеми, розглянуті у дисертації, мають безпосереднє відношення до основних питань розвитку сталих демократій і посттоталітарних країн, гармонізації політичних, соціокультурних та господарсько-економічних відносин у цих соціумах.

Деякі теоретичні висновки дисертації можуть бути використані при реалізації на практиці конкретних напрямків системної модернізації пострадянських суспільств, а також у подальших наукових дослідженнях з теорії політики, історії світової політичної думки. На основі дисертаційного дослідження уявляються можливими підготовка навчальних і спеціальних курсів з політології, використання матеріалів роботи при написанні підручників і навчальних посібників.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Матеріали дослідження оприлюднені автором у наукових статтях, виступах та публікаціях на міжнародних науково-практичних та науково-теоретичних конференціях: “Українознавство – наука самопізнання українського народу” (18-20 жовтня 2001 р., м. Київ); “Україна: шляхами віків” (17 травня 2002 р., м. Київ); “Українська політична антропологія як гуманістичний чинник державотворення в Україні” (9-10 жовтня 2002 р., м. Запоріжжя); науково-практичних конференціях у НПУ ім. М.П. Драгоманова. Матеріали роботи апробовані також під час проведення занять зі студентами НПУ імені М.П. Драгоманова.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою розробкою здобувача. Основні положення і висновки дисертації дістали відображення в 11 наукових публікаціях, в тому числі у 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях, зареєстрованих ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків та списку використаних джерел (229 найменувань, в тому числі 10 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації – 215 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовані актуальність теми дослідження та ступінь її наукової розробки, визначені об'єкт і предмет, мета й завдання дисертаційної роботи, розкриті основні методи, які застосовувалися при підготовці роботи, її теоретичне і практичне значення, апробація результатів, сформульовано концептуальні положення, які відзначаються науковою новизною.

У **першому розділі** *“Еволюція західної неоліберальної свідомості і в умовах “другої хвилі” модернізації”* запропонований аналіз науково-теоретичних джерел в контексті розгляду зародження та розвитку неоліберальної теорії, висвітлено основні етапи інверсії ідей класичного лібералізму у бік неоліберальної теорії і практики.

У **першому підрозділі** *„Аналіз політ ологічних джерел в контексті зародження і розвитку неоліберальної теорії”* досліджено коло наукових джерел і теоретико-політологічних праць з тематики проблем модернізації і постмодернізації, впливу на ці процеси неоліберальної ідеології. Автором враховано при підготовці дослідження результати дисертаційних праць В.Ю. Баркова, В.П. Горбатенка, В.С. Журавського, Ю.П. Лободи, Т.Л. Нагорняк, А.О. Сіленко, С.І. Тихомірова, І.В. Яковюка, в яких аналізуються проблеми і перспективи проведення модернізаційних перетворень, становлення базових інституцій правової і соціальної держави та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Проблеми демократизації пострадянських суспільств та визначення оптимальної модернізаційної стратегії їх розвитку з урахуванням наукових розробок західних вчених та досвіду здійснення реформ в інших країнах плідно розробляють В.В. Бурега, В.В. Бущик, В.А. Вагурін, А.А. Галкін, Є.М. Герасимов, А.М. Данилов, В.П. Заблоцький, В.А. Красильщиков, В.А. Красин, В.Г. Кремень, М.І. Михальченко, С.П. Перегудов, В.В. Танчер, В.О. Таран, В.М. Ткаченко та інші українські, російські і білоруські дослідники.

Аналіз зарубіжної наукової літератури, присвяченої побудові та розгляду соціокультурних, соціально-економічних та політико-ідеологічних засад системи постмодерну засвідчує особливу увагу до цієї проблематики таких учених, як Д. Белл, Р. Гейлбнер, А. Гідденс, Л. Зидентоп, Р. Інглхарт, П. Козловські, А. Пшеворський, Д.А. Растоу, А. Тоффлер, Ю. Хабермас, У. Хаттон, Ф. Фукуяма та інших.

Окрему групу наукових джерел склали наукові дослідження, результати яких були використані автором при підготовці першого розділу дисертації. У працях О.В. Валуженича, К.С. Гаджієва, Л. Готропа, С. Завадського, І. Коляди, А.А. Кредера, В.Л. Паррингтона, В.В. Согріна, А.М. Шлезінгера-мол., М.М. Яковлева та інших авторів досліджуються питання інверсії ліберальних ідей у політичній теорії і практиці. Аналіз зародження і розвитку концепції “держави загального добробуту” та її практичного втілення, а також здійснення реформ “Нового курсу” у США дає змогу окреслити основні напрямки еволюції неоліберального світогляду впродовж ХХ століття, з'ясувати проблеми становлення неолібералізму як однієї з провідних ідеологічних систем сучасності.

Дисертант доводить, що вже наприкінці ХІХ століття загострилася ідеологічна криза класичного лібералізму, внаслідок якої виникає та оформлюється нова соціально-політична течія – “новий” або “соціальний” лібералізм, що обґрунтовує позитивну роль держави у соціальному та економічному житті суспільства. Неолібералізм – одна з тих доктрин, поява якої стала відповіддю на кризу раніше пануючої ідеологічної системи. Неолібералізм

органічно поєднав у собі риси класичної ліберальної свідомості та нові, модерністські для свого часу, концепції і погляди. Тому для розуміння доктринального змісту неолібералізму, на думку дисертанта, необхідним є знання тих базових постулатів класичного лібералізму, дотримання яких в умовах розвитку та еволюції механізмів ринкової економіки і політичних інституцій держави призвело до кризи ліберальної теорії та практики.

На основі аналізу політико-ідеологічного, економічного та соціокультурного стану ліберальної теорії і практики на зламі XIX–XX століть дисертант доходить висновку: якщо спочатку ідея вільного ринку та принцип “laissez-faire” несли позитивний соціальний потенціал, то згодом вони почали уособлювати вимоги найбільш консервативних кіл, виконувати функцію консервації суспільства. Отже, на перетині XIX–XX століть відбулася інверсія ліберальних ідей, в результаті якої теоретично оформився та науково утвердився новий ідеологічний напрямок – неолібералізм. “Новий” лібералізм ґрунтувався на ідеї необхідності державного втручання в соціально-економічне життя суспільства. Становлення неоліберального типу світогляду позначилося поступовою трансформацією ідеї свободи, яка почала набувати чітко окресленого позитивного змісту, поєднавши ідеали свободи як найвищої цінності людського буття та загального блага. Концепції інтервенціонізму та прогресизму Ч. Бірда, Дж. Кроулі, Дж. Дьюї стають теоретичною основою реформ президентів США Т. Рузвельта та В. Вільсона, які виявилися ідейно-практичною основою проведення “Нового курсу” адміністрацією Ф.Д. Рузвельта.

Другий підрозділ *“Світ овий досвід реалізації ідейно-теоретичного потенціалу неолібералізму”* присвячений політологічному аналізу неоліберальних реформ Ф.Д. Рузвельта у США у 1930-х роках та розглядові становлення й подальшого розвитку однієї з центральних неоліберальних концепцій – концепції “держави загального добробуту” (“Welfare state”). Дисертант відзначає, що саме перетворення “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта стали першими системними неоліберальними реформами загальнонаціонального характеру, що мали значні політичні, економічні та соціокультурні наслідки. Тому розгляд реформ “Нового курсу” у США постає необхідним для докладного аналізу еволюції теорії і практики неолібералізму.

Результатом реформ “Нового курсу” постало офіційне визнання на найвищому політичному рівні ідеї “соціальної відповідальності держави”. Саме у цей час була сформована система загальнонаціонального соціального страхування на основі моделі “інституціонального” характеру, яка функціонує у США і сьогодні. Курс ліберально-етатистських соціальних реформ, проведений Ф.Д. Рузвельтом, позначив світоглядно-ідеологічні зміни, які відбулися в американській суспільній свідомості. Неоліберальні реформи “Нового курсу” сприяли стабілізації соціально-економічного становища у США, значному розширенню впливу держави на економічні і соціальні процеси у суспільстві. Можна стверджувати, що період “Нового курсу” у США став одним з основних етапів розвитку теорії і практики “держави загального добробуту”.

Концепція “держави загального добробуту” (“Welfare state”) є однією з найбільш впливових та поширених концепцій сучасного неолібералізму. Базові засади діяльності “держави загального добробуту” виступають одночасно основними принципами функціонування соціальної держави. У дослідженні дисертант використовує ці терміни як такі, що позначають державу, діяльність якої характеризується надзвичайно розвинутою системою надання соціальних послуг та соціального забезпечення при збереженні ринкової економічної системи.

Процес теоретичного обґрунтування та практичного втілення основних ідей концепції “держави загального добробуту” проходив поступово. Якщо становлення “держави загального добробуту” почалося на рубежі XIX–XX століть, то політичне утвердження такої держави відбулося лише у другій половині XX століття. У цей час соціальна держава постає як базовий принцип конституційного ладу більшості розвинутих країн. Починаючи з 1970-х років, темпи розвитку соціальної держави поступово уповільнюються. Відбувається

адаптація “Welfare state” до нових умов при одночасному перегляді мінімальних соціальних стандартів у бік їх підвищення. Стратегія діяльності соціальної держави починає базуватися на дотриманні принципу рівної участі державної, асоціативної та приватної відповідальності.

Основними принципами діяльності “держави загального добробуту” виступають: соціальне партнерство, субсидіарність, солідарність як інституціоналізація соціального контракту між державою і громадянським суспільством. На переконання дисертанта, саме розширення діяльності “Welfare state” створило передумови для формування міцного середнього класу у західних суспільствах. Сьогодні теорія і практика “держави загального добробуту” остаточно утвердилася у розвинутих країнах, прихильно до її політики ставляться не лише неоліберали і соціал-демократи, але й представники поміркованих консервативних кіл. На основі аналізу основних моделей функціонування “Welfare state” дисертант зазначає, що її еволюція характеризується переходом від системи соціального страхування до системи соціального забезпечення, а згодом – трансформацією у систему соціального захисту.

Другий розділ “Особливість і практичного втілення ліберальних і неоліберальних цінностей у пост радянському просторі (на прикладі України і Росії)” присвячений аналізу політичних, економічних та соціокультурних проблем, з якими зіткнулися українське та російське суспільства у процесі проведення системних реформ.

У першому підрозділі “Проблеми і тенденції розвитку модернізаційних процесів в Україні” зазначається, що сучасний український соціум є типовим суспільством перехідного типу, в якому відбувається складний та часом суперечливий процес системної трансформації соціальних, економічних та політичних структур. Протягом останнього десятиріччя у вітчизняних наукових та політичних колах не вщухають дискусії щодо визначення стратегії і тактики проведення курсу реформ. Перед суспільством довгий час стояла проблема обрання вектору розвитку: соціалізація або лібералізація економічних та соціальних структур.

Процес системної модернізації в Україні характеризується незавершеністю та хаотичністю реформаційних зрушень. У нашій країні у ході здійснення трансформаційних проєктів домінуючими залишаються дві взаємовиключні тенденції розвитку: з одного боку, реформатори намагаються слідувати загальноєвропейським зразкам модернізації суспільства, а з іншого боку, представники політичної еліти постійно наголошують на необхідності пошуку свого особливого національного шляху розвитку. На думку дисертанта, формування громадянського суспільства з органічною соціальною структурою, яка втілювала б принципи соціального партнерства та взаємного врахування різноманітних соціальних інтересів, сприятиме консолідації українського суспільства і зміцненню політичних та державних інституцій.

Варто зазначити, що сьогодні у процесі проведення системної модернізації вітчизняного суспільства ще не досить активно та дієво застосовується неоліберальний інструментарій економічних та соціокультурних перетворень, який може стати основою формування та зміцнення базових інституцій соціальної держави сучасного типу в Україні. Економічні перетворення в Україні, на переконання дисертанта, повинні орієнтуватися на поєднання ринкових та соціальних аспектів економічної політики, що дозволить подолати соціальну напругу та різку соціальну диференціацію у суспільстві.

Таким чином, становлення та розвиток базових інституцій соціальної держави виступає однією з провідних цілей національного державотворення. На цьому шляху конче необхідно забезпечити спадкоємність соціальної та економічної політики держави, системність модернізаційних перетворень, які мають ґрунтуватися на докладно розробленій державній стратегії соціально-економічного розвитку країни.

У другому підрозділі “Специфіка російської трансформації у пост тоталітарний період” розглядаються проблеми проведення системної модернізації та перспективи становлення базових інституцій соціальної держави у сучасній Росії. Специфіка російських модернізаційних перетворень багато в чому обумовлена чинниками соціокультурного

характеру. Російське світосприйняття залишається традиційно-патерналістським та певною мірою сервільним за своїм ставленням до держави і влади. Тому ліберальні реформи початку 1990-х років дістали негативну оцінку від більшості росіян.

Особливістю системних перетворень у Росії виступає “керованість” модернізаційними процесами з боку правлячої еліти країни. Суспільство за таких умов постало як інертне соціокультурне середовище, якому нав’язуються певні цивілізаційні еталони розвитку, внаслідок чого постав та у другій половині 1990-х років загострився соціокультурний і політичний конфлікт між правлячою елітою та російським суспільством. Відповіддю російського суспільства на вказані явища стає домінування у масовій свідомості авторитарних тенденцій. У російському суспільстві практично не виокремлюються ані економічні (розвинутий конкурентний ринок), ані соціальні (сталий та впливовий “середній клас”), ані культурно-політичні (значна “зона індиферентності” щодо існуючих у суспільстві ідейно-політичних полюсів), ані історично-психологічні (традиція суверенітету особистості, піднесена у ранг соціальної норми) підстави формування лібералізму в західному його розумінні.

Спільним для України і Росії результатом проведення процесів системної модернізації протягом останнього десятиріччя виявилось невиправдання надій ініціаторів реформ на швидке і суттєве скорочення розриву між цими державами та найбільш розвинутими країнами світу у соціально-економічному, технологічному, політичному та культурному плані. Модернізація обох країн носить закритий характер, твориться виключно правлячою елітою. Особливістю політичного розвитку України і Росії є паралельне існування соціальних суперечностей декількох історичних рівнів – у перехідному суспільстві одночасно існують, протидіючи одне одному, різноманітні соціальні інститути, структури, спільноти з протилежними ідеалами, інтересами та цілями. До того ж, на тлі загальноцивілізаційних тенденцій посилення соціальних функцій держави в Україні та Росії відбувся зворотній процес, який майже не компенсувався у результаті становлення базових інституцій приватного сектору економіки.

У третьому розділі *“Перспект иви соціальної модернізації у пост індуст ріальну епоху”* визначаються соціокультурні, політичні та економічні особливості трансформації неоліберальної свідомості в період становлення постмодерну на Заході, а також окреслюються перспективи інтеграції українського і російського суспільств у соціокультурний та політичний простір постмодерну.

У першому підрозділі *“Трансформація неоліберальних цінност ей в умовах ут вердж еннє пост модерну”* дисертант показала, що в останні десятиріччя ХХ століття людство увійшло до нової стадії цивілізаційного розвитку – постіндустріалізму (постмодерну, постматеріалізму). Постіндустріальна доба визначила суттєві зміни та трансформацію соціально-економічної структури, соціокультурних пріоритетів, політичних відносин, масової суспільної свідомості країн Заходу. Постіндустріалізм є еkleктичною ідеологією, яка поєднує гуманістичні ідеали та цінності з ідеями технократичного раціоналізму, завдяки чому постмодерн апелює до інтересів різних соціальних, етнічних та культурних груп суспільства. У залежності від того, до якої соціальної групи звернена модернізаційна риторика та з якою метою вона проводиться, постматеріальна ідеологія має декілька рівнів та виконує функції охорони, мобілізації або реформування соціального середовища. Однією з ідеологічних основ постіндустріалізму є неолібералізм.

У масовій суспільній свідомості країн Заходу сформувалося та завдяки діяльності “держави загального добробуту” зміцнилося глибоке переконання у тому, що основою діяльності будь-якого громадянина повинна стати особиста відповідальність за розвиток й удосконалення як всього суспільства, так і кожного окремого його члена, завдяки чому, власне, особа і має змогу отримати переважну кількість матеріальних та культурних благ сучасної цивілізації незалежно від свого соціального статусу й економічного стану. “Держава

загального добробуту”, таким чином, постала важливим чинником, який сприяв формуванню світоглядної системи постматеріальної цивілізації.

Глибокі аксіологічні зміни, які відбулися протягом останніх десятиріч у масовій суспільній свідомості Заходу, зумовили необхідність суттєвої трансформації соціальних відносин, традиційного способу життя американців та європейців, а також базових інституцій “Welfare state”. Так, діяльність соціальної держави у багатьох країнах останнім часом була суттєво децентралізована: великий обсяг повноважень щодо здійснення заходів із соціального захисту та соціального забезпечення відійшов до компетенції місцевих органів влади. Деякі відносини “держави загального добробуту” трансформувалися – частина соціальних послуг почала надаватися на засадах добровільної асоційованої допомоги.

Нова філософія “держави загального добробуту” покликана підвищити її творчу роль у загальноцивілізаційному розвитку, перетворити “Welfare state” у “державу соціальних інвестицій”. Інноваційна стратегія соціальної держави у добу постіндустріалізму полягає у тому, що сучасна держава не просто “латає дірки” та пом’якшує суспільну нерівність, але й відкриває нові можливості та заохочує ініціативу, творчість і готовність зустріти нові виклики часу. “Держава соціальних інвестицій” має забезпечити колосальну якісну динаміку у розвитку так званого “людського капіталу” – інтелектуального, духовного та соціокультурного потенціалу особистості.

У другому підрозділі *“Проблеми інтеграції суспільств в перехідного типу у пост модерний світ (на прикладі України і Росії)”* зазначається, що входження країн перехідного типу до постматеріальної (постіндустріальної, постмодерної) цивілізації тісно пов’язане з перебігом модернізаційних процесів у цих суспільствах. Зазначені суспільно-політичні процеси не є однаковими у всіх країнах, вони мають свою специфіку, яка відрізняє наздоганяючу модернізацію від органічної, що була властивою для західних суспільств. Якщо у розвинутих країнах світу наприкінці ХХ століття розпочалася “третя хвиля” модернізації, то країни пострадянського простору приблизно у той самий період перейшли тільки до другого етапу модернізації, передусім у політичній та економічній сферах, з метою демократизації національної політичної системи та лібералізації економіки.

Спільною характеристикою модернізаційних процесів у всіх пострадянських країнах є те, що всі вони перебували (а деякі з них перебувають і досі) в умовах перманентної системної кризи. І Україна, і Росія за останнє десятиріччя зробили спробу “перестрибнути” у своєму загальноцивілізаційному, технологічному, політичному та економічному розвитку через кілька ключових етапів, які західні країни проходили впродовж ХVIII–ХХ століть. В українському та російському суспільствах сьогодні існують та досить тісно взаємопов’язані між собою соціальні структури, інституції, відносини та ідеали різних цивілізаційних рівнів. Пострадянські суспільства, таким чином, є еkleктичними за своїми соціоцивілізаційними характеристиками.

При безумовному відставанні пострадянських країн від Заходу щодо просування до інформаційної цивілізації, Україна та Росія зіткнулися з однією з найбільш болючих проблем постмодерну – з розмаїттям соціокультурних та економічних відносин і цінностей, ідей і пріоритетів. Перед викликом глобальних проблем ХХІ століття пострадянські країни балансують на межі дезінтеграції. Для запобігання дезінтегруючим процесам політичним елітам у цих країнах необхідно усвідомити, що нагальними завданнями реформ повинна стати інтелектуалізація виробничих й економічних відносин.

Дисертант вважає, що метою соціального розвитку пострадянських країн у дусі постіндустріалізму має стати утвердження неоліберального принципу соціальної справедливості як однієї з фундаментальних цінностей функціонування суспільства. Базова модель розвитку суспільства на основі ідеї соціальної справедливості включає в себе реформу держави, ріст впливу громадянського суспільства, становлення нових форм соціального контролю, які пов’язують громадянські права з відповідальністю. Постіндустріалізм передбачає конвергенцію різних політико-ідеологічних та соціокультурних систем, а значить

– і необхідність синтезу індивідуалізму і комунітаризму в суспільних відносинах на засадах визнання найвищою цінністю людини, необхідності розвитку “людського капіталу”.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнюються результати дисертаційного дослідження, сформульовані рекомендації з їх наукового і практичного використання. На основі здійсненого аналізу визначено наступне.

Неолібералізм як одна з панівних ідеологічних систем ХХ століття є синкретичним типом політичної свідомості, органічно поєднуючи у собі риси класичного лібералізму та нові, модерністські концепції і погляди. Відкритість неоліберального світогляду виявилася тим чинником, який сприяв його життєстійкості та популярності. Найбільшим надбанням неолібералізму можна вважати здатність його ідеологів та провідників ефективно реагувати на виклики часу, висуваючи альтернативні проекти суспільного розвитку.

Особливість дослідження еволюції неоліберальної доктринальної думки у роботі полягає в тому, що дисертант розглядає як специфічні фактори теоретичного становлення цієї ідеологічної системи, так і зразки практичного втілення неоліберальних реформ на прикладі аналізу “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта та генези діяльності “держави загального добробуту”. “Новий курс” Ф.Д. Рузвельта став одним з базових етапів становлення основних інституцій “держави загального добробуту” (“Welfare state”) або соціальної держави. Дисертант робить висновок про те, що протягом минулого століття відбулася значна еволюція соціальних функцій держави. Програми допомоги знедоленим початку ХХ століття поступово перетворилися в універсальні соціальні програми, які охоплюють своєю дією всіх членів суспільства. Розширення сфери діяльності “держави загального добробуту” створило передумови для формування міцного середнього класу у західних суспільствах, для наближення цих соціумів до ідеалів соціальної солідарності та справедливості.

Саме діяльність “держави загального добробуту” з її орієнтацією на досягнення соціального компромісу в суспільстві забезпечила створення умов для становлення і розвитку цінностей та ідеалів постмодерну у розвинутих країнах світу. Постмодерна “держава загального добробуту” перетворюється на “державу соціальних інвестицій”, метою діяльності якої є сприяння всебічному розвитку особи, створення умов для її професійно-освітнього та загальнокультурного зростання. Провідним завданням такої держави є подолання “відчуження” людини від політики, економіки, соціальних і культурних відносин.

Наявна тенденція переконує, що виробництво людини стає базовою цариною розвитку сучасного суспільства – наука, освіта, охорона здоров’я за числом зайнятих та часткою видатків на них у бюджетах та ВВП розвинутих країн світу зростають швидше, аніж інші сфери суспільної життєдіяльності. У дослідженні дисертант доводить, що превалювання відтворення “людського капіталу” над виробництвом матеріальних благ і послуг стає домінуючою тенденцією розвитку постмодерних суспільств.

На основі аналізу модернізаційних проектів проведення системних перетворень у пострадянських країнах дисертант зробила висновок про те, що в Україні та Росії відбулося становлення гібридної економічної системи, яка поєднує риси ліберальної ринкової моделі зі значним залученням адміністративних важелів управління національним господарським механізмом, а місце базових інституцій сучасної соціальної держави неоліберального чи соціал-демократичного зразка заступили відносини патерналізму східного типу або частково залишилися деградуючі архаїчні соціальні відносини, успадковані від радянської системи.

Нагальним завданням, яке особливо гостро постає перед політичними елітами України і Росії, є необхідність вибору медіативного шляху розвитку з метою забезпечення оптимального використання модернізаційних ресурсів. Такий шлях розвитку пострадянських країн має базуватися на виробленому політичною елітою та легітимізованому суспільством

“суспільному договору”, соціальній угоді, що компенсувала б нестійкість соціального статусу та падіння життєвого рівня більшості громадян, інші негативні наслідки системних перетворень. Визнання необхідності гнучкого, часткового планування та розширення компетенції держави для більшості розвинених суспільств світу є незаперечним фактом. Соціально орієнтована економіка держави є основою ефективного господарювання, вона стимулює та координує діяльність всіх верств суспільства, забезпечуючи відчутну підтримку найбільш слабких і незахищених громадян.

Обрання саме неоліберальної стратегії модернізаційних перетворень з наголосом на необхідності розвитку базових інституцій соціальної держави може стати тим медіативним шляхом суспільно-політичного поступу, якого потребують пострадянські країни. Лише за цих умов у суспільствах перехідного типу формуватимуться базові механізми переростання модернізаційних процесів у постмодернізаційні, а значить – і Україна, і Росія матимуть змогу органічно увійти до політико-ідеологічного, економіко-технологічного та соціокультурного середовища постіндустріальної цивілізації.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Бульбенюк С.С. “Держава загального добробуту” і цінності постіндустріального суспільства // Людина і політика. – 2001. – № 5. – С. 144-147.
2. Бульбенюк С.С. Інверсія ліберальних ідей в американській політичній теорії і практиці // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 14. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 428-435.
3. Бульбенюк С.С. Українська ментальність та соціально-політична ситуація в країні // Українознавство – наука самопізнання українського народу. Матеріали X щорічної Міжнародної науково-практичної конференції “Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства” 18-20 жовтня 2001 р. – К.: НДІУ, 2001. – С. 284-285.
4. Бульбенюк С.С. Десятиріччя здійснення системної модернізації в Україні та Росії: досягнення та втрати // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 33-40.
5. Бульбенюк С.С. Соціокультурні проблеми проведення модернізаційних процесів у сучасній Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – 2002. – № 2. – С. 214-218.
6. Бульбенюк С.С., Бутовська І.О. Стратегічне планування і державне управління на прикладі “Welfare state” // Вісник: Збірник наукових статей викладачів, докторантів, аспірантів Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – Випуск 1. – С. 88-91.
7. Бульбенюк С.С. Еволюція “держави загального добробуту”: теоретичний та практичний аспекти проблеми // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2002. – Випуск № 9. – С. 108-119.
8. Бульбенюк С.С. Українське суспільство в епоху постмодерну // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2003. – № 4. – С. 127-132.
9. Бульбенюк С.С. Соціал-демократія // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: “Укр. енцикл.”, 2003. – Т. 5. – С. 549-550.
10. Бульбенюк С.С. Трансформація “держави загального добробуту” в епоху постмодерну // Борисфен. – 2004. – № 3 (153). – С. 10-12.
11. Бульбенюк С.С. Проблеми проведення соціального реформування в Україні // Генеза. – 2004. – № 9. – С. 26-31.

Бульбенюк С.С. Неоліберальні моделі модернізації у суспільствах перехідного типу. – Рукопис (215 с.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2004.

У дисертації проаналізовано еволюцію неолібералізму та особливості втілення у життя неоліберальних проектів реформ у суспільствах перехідного типу. Неолібералізм розглядається як еклектична доктринальна система. Пропонується аналіз основних етапів розвитку неоліберальної ідеології на прикладі реформ “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта та генези “держави загального добробуту”. Визначено перспективи трансформації неолібералізму в цілому і “держави загального добробуту” зокрема за умов становлення постмодерної цивілізації. На основі аналізу модернізаційних процесів, які здійснювалися протягом останнього десятиріччя в Україні і Росії, виокремлено основні проблеми системних перетворень. Доведено, що одним з найбільш оптимальних шляхів подолання кризової ситуації у пострадянських країнах може стати вибір медіативного шляху розвитку із залученням досвіду неоліберальних перетворень.

Ключові слова: неолібералізм, “держава загального добробуту”, модернізація, постмодернізація, постіндустріалізм, суспільство перехідного типу.

Бульбенюк С.С. Неолиберальные модели модернизации в обществах переходного типа. – Рукопись (215 с.).

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2004.

В диссертации проанализирована эволюция неолиберальной доктринальной системы, а также особенности практического воплощения неолиберальных проектов реформ в обществах переходного типа. Неолиберализм рассматривается в качестве эклектической идейно-ценностной системы, которая возникла как ответ на теоретико-идеологический и социально-экономический кризис классического либерализма.

Исследуются базовые этапы развития неолиберальной идеологии и практики на примере анализа политологического содержания реформ “Нового курса” Ф.Д. Рузвельта и становления “государства всеобщего благоденствия” – ведущей и наиболее авторитетной концепции современного неолиберализма. Рассматриваются основные подходы к пониманию сущности, функций, задач и перспектив дальнейшего развития “государства всеобщего благоденствия”. Выделены такие центральные принципы функционирования “государства всеобщего благоденствия”, как: солидарность, субсидиарность, социальное партнерство и социальный контракт.

Обосновывается тезис о том, что именно деятельность “государства всеобщего благоденствия” обусловила значительные социокультурные сдвиги в массовом общественном сознании на Западе, а также изменения в социальной структуре наиболее развитых стран, а это, в свою очередь, в значительной степени повлияло на утверждение новой цивилизационной парадигмы – постмодерна. Таким образом, неолиберализм является одной из идеологических основ постмодернистского сознания. Главным заданием постмодернистского “государства всеобщего благоденствия” является преодоление “отчуждения” человека от политики, экономики, социальных и культурных отношений в современном обществе, в результате чего “государство всеобщего благоденствия” индустриальной эпохи превращается в “государство социальных инвестиций” периода постмодерна.

На основе анализа модернизационных процессов, которые проводились в последнее десятилетие в Украине и России, выделены основные проблемы системных преобразований в этих странах. Показано, что и в Украине, и в России произошло становление гибридных политической и экономической систем, обе страны в процессе проведения реформаторских преобразований не избежали значительных социальных потерь. Ответом на “провалы

модернизации” в Украине и России как в типичных обществах переходного типа стало усиление патерналистских, крайне левых и радикально правых настроений с акцентом на необходимость дальнейшей авторитаризации политической системы. Особенно четко такие настроения проявляются в современной России, что во многом обуславливает различия протекания модернизационных процессов в обеих странах в последние годы.

Предложены пути выхода из сложившейся ситуации – это выбор правящими элитами обеих стран медиативной стратегии развития общества. Одной из идеологических основ такой медиативной стратегии может стать неолиберализм, в частности социально-экономическая деятельность модернизированного и адаптированного к условиям постсоветской действительности “государства всеобщего благоденствия”. Это позволит постсоветским государствам наиболее оптимально интегрироваться в постмодерный мир.

Ключевые слова: неолиберализм, “государство всеобщего благоденствия”, модернизация, постмодернизация, постиндустриализм, общество переходного типа.

Bulbenuk S.S. Neoliberal models of modernizing in the societies of transit type. – Manuscript (215 p.).

Thesis on competition of a scientific degree of the candidate of political sciences on a speciality 23.00.03 – political culture and ideology. – Institute of the state and right by Koretsky of National Academy of Ukraine, Kiev, 2004.

In a thesis the evolution of becoming and further development neoliberal ideas of a system, and also singularity of a practical embodiment neoliberal of the designs of holding of socioeconomic reforms in the societies of a transit type at the crisis moments of their development is analysed. Neoliberalism is considered in quality different conceptually.

The basic stages of development neoliberal of ideology and practice on an example of the analysis polytypic of a content of reforms of “New course” of F. D. Rousvelt and becoming “Welfare state” leading and most authoritative concept modern neoliberalism.

The thesis is justified what neoliberalism is one of ideological bases consciousness of post-modern.

On the basis of the analysis modernizing of processes, which were conducted last decade in Ukraine and Russia, the basic problems of systemic transformations in these countries are chosen.

The paths of escaping of the usual situation are offered is a choice by ruling elites of both countries neoliberal of the strategy of development of the society.

The key words: neoliberalism, “welfare state”, modernizing, post-modernizing, post-industrialism, society of a transit type.